

Unika sköldebrev

av Lisa Skogh, forskare i konsthantverk och design

SKÖLDEBREVSSAMLINGEN är en av Riddarhusets mest fascinerande, ständigt växande kulturhistoriska skatter. Sedan Sten G. Lindbergs artikelserie publicerades i *Arte et Marte* 1979 har sköldebrevssamlingen fördubblats till drygt 500 dokument och i samma takt Riddarhusets förvaltningsansvar. Riddarhusdirektionen insåg nödvändigheten i att utföra en grundlig antikvarisk och konstvetenskaplig genomgång av hela samlingen. Våren 2005 avslutades den omfattande katalogiseringen av samtliga sköldebrev förvaltade av Riddarhuset.

Ambitionen med sköldebrevsprojektet är att öka samlingens tillgänglighet för forskare och den intresserade allmänheten utan att riskera slitage på de unika dokumenten. En databas med information om samtliga sköldebrev i Riddarhusets samling finns nu tillgänglig via kansliet. I registret har varje sköldebrev fått en utförlig beskrivning och dokumenterats genom digitala fotografier. I databasen lagras också information om föremålets proveniens och förvärv, det vill säga vem och vilka som tidigare förvaltat sköldebreven och hur de hamnat på Riddarhuset.

EN KOSTSAM HISTORIA

Traditioner utvecklas ständigt. Så även de som genom tiderna följt definitionen av vad som egentligen är ett sköldebrev och hur dessa utformats. Traditionen säger att sköldebrevet är ett bevis för en ätts värdighet i dokumentform, men hur dessa har tillverkats och under vilka riktlinjer har sällan diskuterats. Genom Riddarhusets mångfacetterade samling kan man skåda de förändringar som föranlett olika tidsepokers utveckling av sköldebrevens utseende. Det som är mest utmärkande och sammanhängande i sköldebrevets materiella historia är att texten, skriven på exklusivt pergament, är utförd vid det kungliga kanslibokbinderiet, som är samma institution som från och med Karl XI:s tid försåg sköldebreven med en dekorerad pärm. Tillika

Fig. 1 Stuarts konfirmationsbrev (1585).

fästes till varje brev en rikt utsirad textildekor, till ett kungligt sigill i en vackert utformad dosa. Den obrutna vidhängande textila dekoren, en kordong som utvecklats av snörmakeriskräets hantverkare, blir också en garand för dokumentets äkthet. Varje brev har regentens godkännande i form av dennes signatur och då ätten blivit introducerad tillkom också, längst bak, en formell deklaration av riddarhusssekreteraren. Dessa aspekter är de som förenar sköldebrevens utformning. Ju fler brev som studeras, desto mindre går det att generalisera dess uttryck och desto mer spännande blir det att poängtera sköldebrevens *de facto* avvikelser.

Det äldsta sköldebrevet i Riddarhusets samling är daterat år 1508 och är ställt till Håkan Karlsson i Björkeryd. De tidiga sköldebreven följer formen av medeltida formella dokument då ett ark pergament vikts flera

gånger med ett vidhängande sigill som i dekorativt manér knutits fast i pergamentet. Denna tradition finns kvar till och med Karl XI:s förmyndarregering. De äldsta sigillerna och dosorna följde ofta sin medeltida tradition och tillverkades oftast i ofärgat vax. Dessa rundade sigillbehållare, så kallade bullor, var skyddade av en liten påse i siden eller ull, fastknuten runt dosan. Dessa typer av påsar är i dag mycket ovanliga och finns de kvar är de mycket sköra. I Riddarhusets samling finns endast några få brev med både bullor och sidenpåsar i behåll. Ett av samlingens mest spännande dokument är ett konfirmationsbrev som år 1585 utfärdades på order av James I av Skottland till familjen Stuart (fig. 1). Riddarhusets samling innehåller en del utländska sköldebrev, såsom tysk-romerska och preussiska värdighetsdokument samt även ett ryskt sköldebrev. Det sistnämnda är utfärdat

av kejsarinnan Katarina den Stora till familjen von Eckerman. Detta dokument har guldvävda pärmar, speglar klädda i klargrönt siden samt en typisk rysk 1700-talskordong översälad med guldpaljetter. Dessa dokument belyser de olika uttryck som finns att studera kring jämförelser av utländska och svenska sköldebrev.

Med tiden utformades de svenska sköldebrev från vikta pergamentbrev till dokument med pärmar klädda i infärgat kalvskinn, sil-

moaré. Snörmakeriernas proportioner är ofta överdrivna, dosan i tunn, försilvrad metall, som följer tidigare svarvade träformer, och det ljusröda vaxsigillet, till skillnad från tidigare epoker, är ofta i mycket god kondition. Ett utmärkt exempel på det exklusiva, sena 1800-talets sköldebrev är det Dicksonska som år 1880 signerats av Oscar II (fig. 2). Inte sedan Ulrika Eleonora d.y:s tid har pärmar till sköldebrev i silkessammet varit så populära som under Karl xv:s tid. Sköldebrevspärmar

kostsamt. Denna utgift är i sig kanske värd att studera då den kan ge ett svar på varför vissa familjer beställde mycket exklusiva sköldebrev när andra av samma ekonomiska skäl valde att avstå från sin beställning? Det är ur den aspekten av intresse att jämföra två sköldebrev som beställts av samma ätt, till exempel von Hermanssons friherre- och grevbreven som får två olika estetiska uttryck i samma takt som ättens rang förhöjts. Genom ett elegant sköldebrev kunde den nyttnämnda ätten påvisa sin goda smak och ekonomiska stabilitet. Den text man finner i brevet följer samma mönster, då den består av den utnämndes levnadshistoria, med både hans genealogiska och professionella bakgrund. Utöver denna redogörelse ges i brevet också utrymme till den heraldiska blasoneringen, det vill säga vapnets beskrivning. Ju mer text i sköldebrevet desto mer kostsamt för beställaren, den nyttnämnde adelsmannen.

HUR ANVÄNDES SKÖLDEBREVEN?

Efter att sköldebrevet var signerat av regerande monark eller förmyndarregering överlämnades sköldebrevet av den adlade till riddarhusdirektionen för ansökan om introduktion. Direktionens godkännande noterades längst bak i sköldebrevet innan det hämtades ut av den sökande. Ett mönster väl värt att notera är sköldebrevens patina som tyder på omfattande slitage. Att det genom olika tider varit viktigt att vara mobil exemplifieras genom det Celsingska sköldebrevet. Dess eleganta, spräckliga kalvskinnspärm är försedd med en skära så att pärmen lätt kan vikas för att förenkla transport (fig. 3). Sköldebrev från Karl xv:s och Oscar II:s tid är däremot inte alltid lika välanvända som de äldre breven. Kanske hade sköldebrevets funktion ändrats

Fig. 2 Dicksons sköldebrev (1880).

kessammet eller högblank marokäng. Hur hovbokbinderiet utformade pärmarna följde den estetik som rådde bland de övriga konsterna, kanske mest synligt inom konsthantverkets ornamentik. Pärmar från Adolf Fredriks tid dekorerades i rokokons formspråk med rocailler, vattenfontäner och kineserier i asymmetriska kompositioner. Sköldebrev utförda under Gustav III:s, Gustav IV Adolfs och Karl XIII:s regeringsår följer nyklassiska ideal med stränga à la grequebårder och arkitektoniska detaljer. Brev utförda under Karl XIV Johans regeringstid, i Riddarhuset välrepresenterade med hela 56 brev, följer empiriens ideal med antikiserande mönster i guld mot röd högblank marokäng. Det är först med Karl xv:s utnämningar som sköldebrev får ett riktigt nytt uttryck. Breven är då oftast klädda i lysande silkessammetspärmar i ultramarin med speglar av vit sidenatlas eller

som utfördes under hennes korta regeringstid 1719–20 påminner dessutom mycket om de pärmar som tillkom då hennes bror, Karl XII, regerade landet. Sådana sköldebrev är ofta klädda med ljusbrunt kalvskinn som marmoreras med järnsvärta och i övrigt dekorerats med ramverk av guldstämplade bårder och inom lagerbladsmedaljonger ett stämplat kungligt monogram.

Vem bekostade de insignier som identifierade den nyttnämnde adelsmannen? Beträffande sköldebrevet och dess kungliga härkomst var det inte Kronan som ombesörjde någon betalning utan det var adelsmannen själv. I det von Stedingkska friherrebrevet finns en bunt kvittenser på betald avgift för snörmakerier, sigill i vax, dosa i förgylld mässing, skrift i brunt bläck, pergament, pärm i marokäng och den för Riddarhusalen målade vapenplåten. Att beställa sin ätts sköldebrev var alltså mycket

Fig. 3 Celsings sköldebrev (1719).

Fig. 4 Cedercronas sköldebrev (1689).

till att endast förvaras som stationär klenod i hemmet? En del familjer har i senare tid kompletterat sina sköldebrev med annat släkterelaterat material. En av projektets mest spektakulära upptäckter finns i det Ceder-cronaska sköldebrevet. Det är ett unikt släkt-träd i papp med utskurna spegelmonogram, kronor och lövverk i polykrom dekor (fig. 4).

SAMLINGENS SVARTA FÅR

Efter genomgången av Riddarhusets sköldebrevssamling finner man glädjen störst vid upptäckten av undantagen. Det må vara de föremål som utmärker sig i exklusivitet och överdåd, som till exempel den adliga ätten Fredenstiernas sköldebrev från 1726. Pärmerna, utförd av kanslibokbindare Johann Friedrich Klemm, har stämpeldekorerats med många olika ramverk och varje fält i kalvskinnspärmen har marmoreras i olika nyanser och mönster. Pärmens mitt pryds av Fredrik 1:s monogram under kunglig krona som infärgats i rött. Samma brev har också högst ovanliga bronserade speglar där det mycket dyrbara klistermarmorade papperet i kraftfulla färger även har utsparat senbarocka ornament med bandverk och urnor (fig. 5). Direkt kontrasterande till det föregående färgrika brevet är en grupp av undertecknad utvalda sköldebrev; iögonfallande och med en dramatisk elegans där svart är den röda tråden. Pärmerna som klär den grevliga ätten Gyldenstolpes sköldebrev från 1690 är sober och elegant, klädd i glansig, svart exklusiv silkessammet och som enda ornament kontrasterande genombrutna romb-mönstrade guldgaloner. Samma brev har en dosa i silver, delvis förgylld, stämplad av guld-smeden Johan Nicklas Höpfner. Ätten Örne-hufvuds konfirmationsbrev har en av samlingens mest ovanliga och vackra dosor (fig. 6).

Fig. 5 Fredenstiernas sköldebrev (1726).

Dosan har klänts med svartfärgat skinn som med guld har stämplat till spetslik solfjäders-dekor, möjligen utförd av hovbokbindaren Christopher Reusner II (1629–1658). Det Manderströmska friherrebrevet har en vackert bunden kordong i svart och vit silkestråd till den stora sigilldosa i ädelmetall. Dosa innehåller Gustav III:s sigill som är osedvanligt överraskande i dramatiskt svartfärgat vax (fig. 7). Kanske är detta en av sköldebrevssamlingens mest positiva avvikelser, där ett svart kungligt sigill visar att det kanske trots allt fanns både utrymme och längtan för hantverkarens och beställarens individuella uttryck. ☞

Lisa Skogh, som utförde katalogiseringen av Riddarhusets sköldebrevssamling under hösten 2004 och våren 2005, är verksam som forskare vid Nationalmuseum i Stockholm. Hon har tidigare varit anställd som forskningsas-

Fig. 7 Manderströms friherrebrev (1771).

Fig. 6 Örnehufvuds konfirmationsbrev (1645).

sistent vid bland annat The Metropolitan Museum of Art i New York och som forskare vid Statliga Eremitaget i S:t Petersburg.

MER LÄSNING:

- Sten G. Lindberg: *Sköldebrevens pärmdekor*, artikelserie i *Arte et Marte* 1979 och 1980.
 Birgitta Medelius: *Sköldebrevspärmarna på Riddarhuset*. Uppsats vid konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet 1961.
 Augusta Strand: *Textila material i Riksarkivet*. Magisteruppsats vid konservatorsutbildningen vid Göteborgs universitet 2001.
Adelsvapen i sköldebrevet. Särtryck ur *Meddelanden från Riddarhuset* nr. 1, 1951.
 Ulla Ehrensvärd: *Marmorerat papper, ebru, från äldre tider* 1980.
 Gabriel Günebaum: *Buntpapier. Geschichte, Herstellung, Verwendung* 1982.